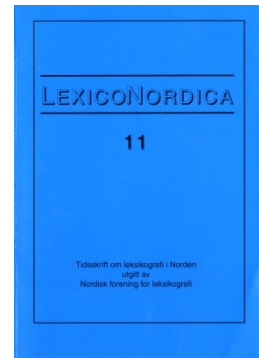

LexicoNordica

Titel: Hvad er en bilingval ordbog?
Forfatter: Sven Tarp
Kilde: LexicoNordica 11, 2004, s. 5-22
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Sven Tarp

Hvad er en bilingval ordbog?

There is no general agreement on the terms “monolingual dictionary” and “bilingual dictionary”. In the theoretical literature several different and sometimes contradicting definitions can be found. Through an analysis of different types of dictionaries, this paper shows that it is impossible to draw an exact demarcation line between monolingual and bilingual dictionaries and that the concept of bilinguality in any case is a gradual concept when it is related to dictionaries. Finally the paper suggests that the concepts of monolingual and bilingual dictionaries are secondary aspects in terms of dictionaries and that much more emphasis should be put on the lexicographic functions.

0. Indledning

Temaet i den årlige nordiske leksikografiske konference på Schæffergaarden i januar–februar 2004 var bilingvale ordbøger. Undertegnede deltog med et oplæg, som problematiserede selve begrebet bilingval ordbog. Hovedtesen var, at de fleste nok har en intuitiv fornemmelse af, hvad en bilingval ordbog er, men at der langt fra er enighed, når det gælder om at definere en sådan ordbog. Overraskende nok var der blandt de tilstedeværende udbredt enighed om, at der er behov for en mere præcis definition af dette begreb. Men der hørte enigheden også op. Ikke uventet var der forskellige bud på, i hvilken retning arbejdet med at udarbejde en egentlig definition skal gå, ligesom der faldt forskellige kritiske kommentarer til mine alternative forslag, hvad der efterfølgende fik mig til at arbejde videre med de begrebsmæssige problemer, uden dog af den grund at ændre min anden hovedtese, nemlig at begrebet bilingval ordbog er et sekundært begreb i en teoribaseret typologi. Nærværende artikel er et resultat af dette arbejde.

1. Eksisterende definitioner

En af de ting, som blev klart gennem diskussionerne på Schæffergaarden, var, at definitionen af en bilingval ordbog i højere grad må sættes op imod definitionen af relaterede begreber, frem for alt begrebet monolingval ordbog. Dette og næste kapitel vil derfor rette blikket mod

eksisterende definitioner af bilingvale og monolingvale ordbøger i den leksikografiske litteratur for at sammenligne de forskellige definitioner af en bilingval ordbog og se nærmere på skillelinjen mellem en mono- og bilingval ordbog. Med dette sigte vil de definitioner, som anføres i fire leksikografiske ordbøger, som er trykt inden for de seneste ti år, blive kigget nærmere efter i sømmene. Disse ordbøger er:

- Diccionario de lexicografía práctica (de Sousa 1995)
- Nordisk leksikografisk ordbok (Bergenholtz et al 1997)
- Dictionary of Lexicography (Hartmann/James 1998)
- Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology (Burkhanov 1998)

Den første af disse ordbøger er spansk, den anden er norsk og velkendt i Norden, mens de to sidste er engelske. Under lemmaet *bilingual dictionary* [bilingval ordbog] anfører de Sousa (1995) følgende korte definition:

Flersproget ordbog som registrerer ækvivalenserne af betydningerne på to sprog.

[Diccionario plurilingüe que registra las equivalencias de los significados en dos lenguas.] (de Sousa 1995:129)

Og under lemmaet *monolingual dictionary* [monolingval ordbog] kan man finde en endnu kortere definition:

Ordbog skrevet på kun et sprog.

[Diccionario escrito en una sola lengua.] (de Sousa 1995:161)

Sådanne korte definitioner af en kompleks virkelighed udgør altid et problem, da de nemt kan forbigå en række vigtige kendetegn. På den ene side udelukker definitionen af monolingval ordbog – «skrevet på kun et sprog» – alle ordbøger med ækvivalenter, forklaringer eller metasprog på et andet sprog end lemmaet. På den anden side indbefatter ovenstående definition af en bilingval ordbog næppe ordbøger, hvor lemmaet f.eks. er på *et* sprog og beskrivelser og forklaringer på et *andet* sprog. Følgelig fører de Sousas definition til, at der opstår en relativt stor gråzone af ordbøger, som hverken kan betragtes som mono- eller bilingvale, selv om de indeholder materiale på to forskellige sprog. Derudover kan udtrykket »ækvivalenserne af betydningerne på to sprog«

nemt fortolkes på den måde, at en bilingval ordbog altid er en tovejs-ordbog, hvad der ville indskrænke definitionen endnu mere. Alt i alt rejser de Sousas definitioner flere spørgsmål, end de giver svar.

Den kronologisk næste ordbog er nordisk leksikografis flagskib, Bergeholtz et al (1997), som definerer en bilingval ordbog [tospråklig ordbok] på følgende måde:

ordbok som har to objektspråk og som for hvert ord og uttrykk på ett av disse angir ekvivalenter på det andre språket (...) Tospråklige ordbøker kan klassifiseres på flere måter: etter den type operasjon på språket som de er beregnet for (produksjon, resepsjon eller oversettelse), etter antallet utgangsspråk (...), etter direksjonalitet (...) osv. (Bergeholtz et al 1997: 257)

Denne definition hænger helt på, hvad der forstås ved »objektspråk«. I en anden artikel defineres *objektspråk* som »det språket som ordboken beskriver«, mens *beskrivelsesspråk* i en tredje artikel sættes synonymt med »forklaringssprog« og defineres som det »språk som er valgt til å brukes i forklaringer i ordboken«. Den logiske konklusion af dette ville være, at en ordbog, hvor kun et sprog »beskrives«, skal betragtes som en monolingval ordbog, selv når denne forklaring sker på et andet sprog. Men denne konklusion modsiger andre data i ovenstående definition, hvor ordbøger beregnet på blandt andet produktion og reception af et fremmedsprog klassificeres som bilingvale ordbøger. Dette forekommer temmelig ulogisk, eftersom der i begge tilfælde kun er et sprog, som behandles eller »beskrives«, og dermed kun et objektsprog, dvs. fremmedsproget, hvorimod modersmålet enten bruges som beskrivelsessprog (ved fremmedsproglig reception) eller som hjælpesprog, der giver adgang til fremmedsproget (ved fremmedsproglig produktion). Og denne forvirring fortsætter under lemmaet *enspråklig ordbok*, der defineres som en:

ordbok som har bare ett objektspråk og der dette er identisk med eller utgjør en varietet af beskrivelsesspråket. At objektspråket kan være en varietet av beskrivelsesspråket, innebærer at f.eks. slangordbøker og dialektordbøker med forklaringer på standardspråket i prinsippet regnes som enspråklige ordbøker, likeså ordbøker over historiske varieteter med forklaringer på nåtidsspråk. (...) Der finnes også ordbøker med en særskilt tospråklig dimensjon. Et eksempel er visse typer af terminologiske ordbøker. (Bergeholtz et al 1997:111)

Opfattelsen af en monolingval ordbog som en »ordbok med bare ett objektspråk« går tilsyneladende hånd i handske med ovenstående definition af en bilingval ordbog som en »ordbok som har to objektspråk«.

Men denne definition af en monolingval ordbog udelukker imidlertid helt klart de ovenfor nævnte ordbøger, der har kun et objektsprog og et andet beskrivelsessprog. Hermed åbner de to definitioner på den ene side op for en gråzone mellem de to ordbogstyper, ligesom det var tilfældet hos de Sousa (1995). På den anden side rejser de spørgsmålet om, hvordan man så skal definere en ordbog, som slet ikke har noget objektsprog, f.eks. en musikordbog, hvor musik – og ikke det sprog, der bruges til at beskrive den – er ordbogens genstand (objekt). Lemmaet **koto** i *Politikens Musikordbog* viser dilemmaet:

koto et japansk strengeinstrument, som hører til citerfamilien. Strengene er af silke og er udspændt over en hvælvet lydkasse. De stemmes i
 →pentaton skala og knipses med højre hånd, mens venstre udfører vibrato, glissando etc. I Kina kaldes kotoen tjin, og instrumenterne har en tretusindårig historie.
 → citer

Skal sådanne vidensorienterede ordbøger typologiseres som nonlingvale ordbøger? Det ville i det mindste være den logiske konklusion ud fra definitionerne i Bergenholtz et al, men det ville være absolut kontraintuitivt.

Ovenstående definition rejser endnu et interessant problem. Det hedder, at hvis en ordbogs objektsprog er en varietet af beskrivelsessproget – f.eks. en sociolekt, dialekt, kronolekt eller teknolekt – så skal denne ordbog »i princippet« regnes som en monolingval ordbog. Dette svarer selvsagt til den normale lingvistiske skelnen mellem sprog og dialekter osv. Men spørgsmålet er, hvilken relevans det har for leksikografien. Det er for eksempel en kendsgerning, at et almindelig anerkendt koncept for en L₂-receptionsordbog er, at de fremmedsproglige lemmata efterfølges af modersmålige ækvivalenter eller, hvis der ikke findes tilgængelige ækvivalenter, af korte forklaringer. Nøjagtig samme koncept bruges ofte til at forklare dialektale ord osv. I sådanne tilfælde skal man blot skifte de fremmedsproglige lemmata ud med dialektale lemmata og de modersmålige ækvivalenter med standardsproglige ækvivalenter osv. Ud fra et leksikografisk synspunkt er der på denne måde ingen virkelig forskel mellem fremmedsproglige og dialektale receptionsordbøger. Nøjagtig de samme koncepter, strukturer og metoder bruges til de to typer ordbøger, og i denne forstand virker termen *bilingval* som noget, der er påtunget leksikografien udefra, fra en anden videnskabelig disciplin, dvs. lingvistikken. Begrebet *bilingvalitet* kan være nødvendigt for at skelne

mellem visse sekundære eller overfladiske kendetræk ved ordbøger, men det bør ikke betragtes som et grundlæggende og iboende princip i leksikografien.

Under alle omstændigheder er det overhovedet et spørgsmål, om det er holdbart at relatere koncepterne objekt- og beskrivelsesprog til definitionerne af mono- og bilingvale ordbøger. Objektsproget kan ikke direkte udledes af ordbogens leksikografiske data, men afhænger af dens funktion(er). Hvis funktionen er at beskrive eller forklare et fremmedsprog (L_2 -reception), så er L_2 – ifølge Bergenholtz et al.'s definition – objektsprog, uanset om »beskrivelsen« sker ved hjælp af L_1 -forklaringer eller L_1 -ækvivalenter. Hvis funktionen derimod er at oversætte fra L_2 til L_1 , må både L_2 og L_1 betragtes som objektsprog. Men det interessante er, hvad ordbogens objektsprog er, hvis dens funktioner er såvel L_2 -reception som L_2 - L_1 -oversættelse. Vi det være L_1 , når brugere konsulterer ordbogen med et receptionsproblem, og både L_2 og L_1 , når de konsulterer den for at få hjælp til L_2 - L_1 -oversættelse? Dette vil give et noget skrøbeligt grundlag for en objektiv definition.

Endelig nævner Bergenholtz et al. kort begrebet »ordbøger med en særskilt tospråklig dimension« og henviser til »visse typer terminologiske ordbøger«. Men da der ikke siges mere om dette spørgsmål, er det svært at gætte sig til, hvad der reelt menes hermed, og hvordan denne type ordbøger adskiller sig fra de »almindelige« monolingvale og bilingvale ordbøger.

Den kronologisk næste ordbog er Hartmann/James (1998), som indeholder følgende definitioner af bilingvale og monolingvale ordbøger:

bilingual dictionary: A type of dictionary which relates the vocabulary of two languages together by means of translation equivalents, in contrast to the monolingual dictionary, in which explanations are provided in one language. This is at once its greatest advantage and disadvantage. By providing lexical equivalents, the bilingual dictionary helps language learners and translators to read or create texts in a foreign language. However, finding suitable lexical equivalents is a notoriously difficult task, especially in pairs of languages with different cultures. (Hartmann/James 1998:14)

monolingual dictionary: A type of reference work in which words of a language are explained by means of that same language, in contrast to interlingual dictionaries. (...) (Hartmann/James 1998:95)

Efter den hidtidige diskussion er det nemt at se, at også disse to definitioner åbner op for en betydelig gråzone. I den første artikel defineres en

bilingval ordbog som en ordbog, der »forbinder ordforrådet i to sprog ved hjælp af oversættelsesækvivalenter«, mens en monolingval ordbog har forklaringer »på et sprog«, hvad der gentages i den anden artikel. Hele gråzonen af ordbøger, som hverken medtager oversættelsesækvivalenter eller forklaringer på samme sprog som lemmaet, er ikke indbefattet i disse definitioner. Det kunne f.eks. være L₂-lørnerordbøger med forklaringer (ikke ækvivalenter) på modersmålet (se »ordbogstype 6« i næste kapitel).

Den sidste af de fire ordbøger, som undersøges i denne artikel, er Burkhanov (1998), hvor man kan finde følgende definitioner:

A bilingual dictionary is a work of reference whose word list is organised in the following way: L₁→L₂, which means that lemmata of one language, usually referred to as an object language, are explicated using another language – a target language (3). The term ‘bilingual dictionary’ is often used as a terminological synonym of ‘translation dictionary’, and in most cases bilingual dictionaries are meant to be employed for the purposes of translation. Nevertheless, with the development of pedagogical lexicography, it is reasonable to expect that more and more bilingual lexicographic publications will be intended not so much to furnish translation equivalents – which is a primary concern of translation lexicography – but to explicate the meanings and usage of lexical items of the object language using the learner’s native language. The latter will be used as a metalanguage of lexicographic description in this case. (Burkhanov 1998:29)

A “monolingual dictionary” is usually defined as a linguistic dictionary in which lexical items of the object language are defined using the same language. Whereas a bilingual dictionary is based on the principle L₁→L₂, where L₁ stands for the language of definiendum, i.e. the object language, and L₂ is the language of the definiens, a monolingual dictionary is describable as follows: L₁→L₁, where L₁ stands for both definiendum and definiens. Many experts, then, maintain that, since lemmata are defined using the same language, this language is simultaneously the object language and the metalanguage (...) This claim may be accepted with two specifications. First, the polysemy of the term “language” in linguistics should be taken into consideration; it may mean language-system and language as speech. (...) Secondly, it should be noted that not all monolingual linguistic dictionaries are explanatory (...) From this it follows that the opposition “monolingual” vs “plurilingual” represents a lexicographic parameter that deals only with the number of languages involved and in which language lexicographic data is presented (...) (Burkhanov 1998:29)

Det fremgår klart, at Burkhanov har en stærkt lingvistisk tilgang til leksikografien. Ligesom Bergenholtz et al bruger han begreberne »objektsprog« og »beskrivelsesprog« (eller metasprog), uden at han

dog som disse forbinder antallet af objektsprog med selve definitionerne af mono- og bilingvale ordbøger. På den anden side er Burkhanov ude, hvor isen knager, når han forbinder koncepterne *definiendum* og *definiens* med disse definitioner. Der er måske tilfælde, hvor disse to begreber er relevante for leksikografien, men det er helt fejlagtigt at påstå, at i en bilingval L_1 – L_2 -ordbog »står L_1 for definiendum-sproget, dvs. objektsproget, og L_2 er definiens-sproget«. L_1 bliver sædvanligvis defineret som brugerens modersmål, mens L_2 er et fremmedsprog, og det vil næppe forekomme ret ofte, at en bruger, som ikke forstår et bestemt ord på sit modersmål, begynder at lede efter en ækvivalent eller forklaring på et fremmedsprog, som vedkommende ikke formodes at beherske i samme grad som sit modersmål. Det vil langt mere typisk at opleve en bruger, som slår op i en L_1 – L_2 -ordbog for at få adgang til fremmedsproget (L_2), dvs. det virkelige objektsprog, gennem sit modersmål (L_1), som i denne sammenhæng må betragtes som et hjælpesprog.

Desuden er det klart problematisk at begrænse definitionen af en bilingval ordbog til ordbøger, »hvis ordliste er organiseret på følgende måde: L_1 –> L_2 «. Ved at gøre dette udelukker Burkhanov halvdelen af kandidaterne til at blive klassificeret som bilingvale ordbøger, nemlig alle ordbøger med en L_2 – L_1 -ordliste. Og det gøres, selv om han helt klart har sådanne ordbøger i tankerne, når han nævner »pædagogiske ordbøger« beregnet på at »forklare betydningen og brugen af leksikalske enheder på objektsproget ved hjælp af lærerens modersmål«. På denne måde udviser Burkhanovs definition af en bilingval ordbog en usædvanlig mangel på indre sammenhæng. Og denne manglende sammenhæng går igen i definitionen af en monolingval ordbog, hvor vi på den ene side får at vide, at de »normalt« defineres som ordbøger, »hvor de leksikalske enheder på objektsproget defineres ved hjælp af samme sprog«, og på den anden side, at »ikke alle monolingvale sprogordbøger er forklarende«. Men hvad er en monolingval ordbog så? De virker, som om Burkhanov overlader besvarelsen af dette vigtige spørgsmål til læserens intuition.

2. Leksikografisk praksis

Diskussionen i foregående kapitel viste, at forfatterne til de fire leksikografiske ordbøger ikke var konsekvente i deres forsøg på at definere mono- og bilingvale ordbøger, og at deres definitioner i forskellig grad åbnede op for en gråzone af ordbøger, som ikke faldt inden

for de to kategorier af ordbøger. I den forbindelse blev det også klart, at et helt centralt problem var at trække en skillelinje mellem de to kategorier, som indlysende nok omfatter en variation af ordbogstyper og -undertyper. I det følgende vil der blive set nærmere dette fænomen, og der vil blive gjort forsøg på at isolere det gennem en analyse af leksikografisk praksis. Dette vil imidlertid ikke ske på grundlag af et studie af konkrete ordbøger, men gennem abstraktionens metode. Ud fra forholdet mellem det L_1 -materiale og det L_2 -materiale, som er indeholdt i ordbøgerne, vil syv hovedkategorier af ordbøger, som er konciperet til L_1 -brugere, blive fremdraget. De konkrete ordbogsartikler, som efterfølgende vises, har udelukkende til formål at illustrere de behandlede kategorier.

1. Ordbogstype 1 (D_1): Denne type ordbøger er *fuldstændig* monolingviale i den forstand, at de som minimum indeholder L_1 -lemmata, og at alt andet materiale, det være sig forklaringer, grammatiske data eller brugsrelaterede data, er skrevet på L_1 . Denne første hovedtype af ordbøger er velkendt af alle leksikografer. *Politikens Nudansk Ordbog* er et godt eksempel på denne ordbogstype:

fantasifuld adj. *-t, -e*

1. som har el. er udtryk for fantasi = OPFINDSOM
 - *en fantasifuld historie • han er lige lovlig fantasifuld • en fantasifuld hat • en fantasifuld gave* Δ *fantasifuldhed*

2. Ordbogstype 2 (D_2): Denne ordbogstype består *grundlæggende set* af L_1 -lemmata og L_1 -forklaringer, men indeholder også ekstra materiale skrevet på L_2 , f.eks. L_2 -ækvivalenter. En sådan ordbogstype er f.eks. *Molekylærbiologisk Leksikon*, hvor nogle – men kun nogle – artikler også har en engelsk ækvivalent anført i parentes:

missense-mutation

Ændring af en base til en anden i DNA-molekylet, hvilket bevirker at en given aminosyre i translationsproduktet er udskiftet med en forskert.

mitokondrie-DNA (*eng.: mitochondrial DNA*)

Ringformige, dobbeltstrengede DNA-molekyler i mitokondrier. Antallet af gener er omkring halvtreds og halvdelen koder for tRNA.

3. Ordbogstype 3 (D_3): Denne tredje ordbogstype består *grundlæggende set* af L_1 -lemmata og de tilsvarende L_2 -ækvivalenter, men den kan

derudover også indbefatte L_1 -forklaringer, L_2 -oversættelsesækvivalenter af L_1 -kollokationer osv. Også denne ordbogstype er velkendt blandt alle leksikografer. Et eksempel på denne type er *Dansk-engelsk erhvervsordbog*:

kvartal SUB **quarter**

* Bemærk at man på engelsk ikke anvender indgangsmånedens betegnelse for det pågældende kvartal. På engelsk nummereres kvartalerne. Således gengives fx april kvartal med enten *the second quarter* eller *the quarter ending 30 June*.

Δ *hver den 1. i et* ~ on the first of each quarter;
hvert ~ each quarter; *hvert* ~ quarterly; *hvert* ~ every three months; *ved udgangen af et* ~ at the end of a quarter/a three months' period
 => quarter of a year

4. Ordbogstype 4 (D_4): Denne ordbogstype består af en *central* ordliste med L_2 -lemmata, L_2 -forklaringer og alt andet skrevet på L_2 og et *supplerende* L_1 - L_2 indeks, som giver adgang til den centrale ordliste via L_1 . Dette ordbogskoncept anvendes af en række lærerordbøger, bl.a. den svenske *Lexin*, der består af en monolingval svensk ordliste, hvortil kommer en række særskilte indekser fra forskellige sprog talt af emigranter i Sverige. Artiklerne i den centrale ordliste ser ud som følger:

napp [nap:] *nappen nappar* subst.

1 en slags gummiblåsa som småbarn får suga på; tröstare ->9:19
 2 sugblåsa av gummi på en diflaska
 Δ *napp|flaska -n*

5. Ordbogstype 5 (D_5): Denne femte ordbogstype er en *fuldstændig* monolingval L_2 -ordbog, hvor lemmata og andet materiale udelukkende er skrevet på L_2 . Denne ordbogstype er velkendt i forbindelse med lærerordbøger, som for eksempel den spanske *Diccionario de español para extranjeros*:

alborear v Amanecer o aparecer en el horizonte la primera luz del día: *Salieron de viaje al alborear el día*. □ se usa solo en tercera persona del singular y en las formas no personales (infinitivo, gerundio y participio). □ Conjug. -> HABLAR (4) □ FAM. alboreo.

6. Ordbogstype (D₆): Denne ordbogstype indeholder *som minimum* L₂-lemmata og L₁-forklaringer (men ikke L₁-ækvivalenter), og den omfatter bl.a. de »fremmedsproglige ordbøger med forklaringer på de studerendes modersmål«, som den russiske leksikograf ·ãerba foreslog (·ãerba 1940:341). Men princippet kendes også fra en række fagordbøger, f.eks. Nørager (1987), hvor den engelske term forklares på dansk, uden at der anføres en dansk ækvivalent:

endowment mortgage

Et lån mod pant i fast ejendom, hvor man samtidig kapitalforsikrer sig. Det er en almindelig måde at finansiere huskøb på i Storbritannien. Samtidig med at man låner penge til huskøb, forsikrer man sig, og i tilfælde af låntagerens død betaler forsikringen lånet. Dør køberen ikke, vil der efterhånden stå flere penge på forsikringen end der er gæld, og forsikringstageren vil have penge til overs til f.eks. sine gamle dage.

7. Ordbogstype 7 (D₇): Den sidste ordbogstype består *grundlæggende set* af L₂-lemmata og de tilsvarende L₁-ækvivalenter, men kan *derudover* også indeholde L₁-forklaringer, L₁-oversættelsesækvivalenter af L₂-kollokationer osv. Dette er en velkendt ordbogstype, som bl.a. indbefatter *Engelsk-Dansk Juridisk Basisordbog*:

arbitrator *s* person, der skal afgøre en tvist ved *arbitration* – er udpeget af parterne selv eller efter parternes bestemmelse

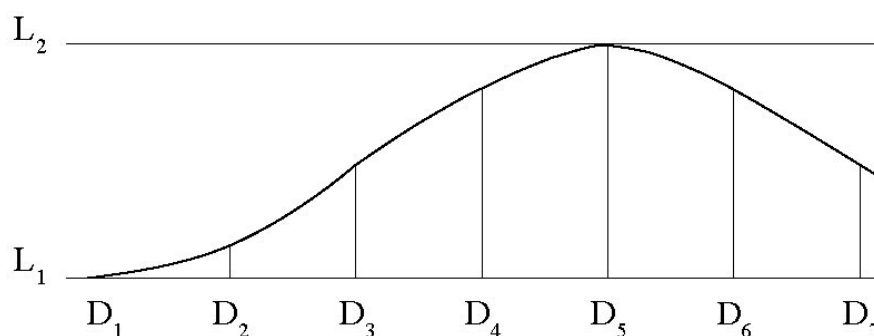
voldgiftsmand

□ *appoint an ~* udpege en voldgiftsmand; *the ~s shall have power to rule on their own competence* voldgiftsmændene skal være kompetente til at afgøre spørgsmål om deres egen kompetence
-> arbitration¹

3. Et gradvist fænomen

Af foregående kapitel fremgår det tydeligt, at der findes et meget kompleks og varierende forhold mellem L₁- og L₂-materiale i eksisterende ordbøger konciperet til L₁-brugere. Dette komplekse forhold i de syv

hovedkategorier af ordbøger, som blev gennemgået, kan også illustreres på følgende måde:

Figur 1: Forholdet mellem L₁- og L₂-materiale i forskellige typer ordbøger konciperet til L₁-brugere

Eftersom D₁₋₇ kun udgør ærketyper eller abstraktioner ud af en enorm variation af konkrete ordbøger, vil denne totalitet af forskellige ordbøger tendere til at danne en kurve, sådan som det er vist på figur 1. Denne figur viser blandt andet, hvorfor det er så svært at give en præcis definition af en bilingval ordbog. Enhver skillelinje, som ikke falder sammen med de to eksisterende linjer (L₁ og L₂), vil skulle imødegå en række mellemliggende former og overgangsformer, som indeholder materiale fra begge sider af linjen. Figuren viser også, at bilingvalitet i forbindelse med ordbøger skal forstås som et gradvist fænomen. Det er helt muligt at tale om en »ren monolingval ordbog«, men det vil være nonsens at tale om en »ren bilingval ordbog«, eftersom den ene ordbog altid er mere eller mindre bilingval end den anden. Ordbogstype D₂ og D₄ kunne for eksempel kaldes enten »hovedsagelig monolingvale ordbøger med en bilingval dimension« eller »bilingvale ordbøger med et kraftigt monolingvalt islæt«, men dette afhænger selvsagt helt af, hvordan man definerer en bilingval – og monolingval – ordbog.

4. Ordbogstypologi

Ordbøger er fremfor alt brugsgenstande. De er ikke – eller bør ikke være – konciperet og udarbejdet alene med det formål at være bilingvale eller monolingvale, men med henblik på at tilfredsstille bestemte menneskelige behov. Dette er hovedtesen i den moderne leksikografiske funktionslære, som bl.a. er fremlagt af Bergenholtz/Tarp (2002, 2003, 2004) og Tarp (1995, 1998, 2003, 2004a, 2004b). Det betyder, at enhver seriøs leksikograf *først* må bestemme de specifikke typer behov, som en

specifik brugergruppe har i specifikke typer brugersituationer, og *der næst* afgøre, hvordan en ordbog med den funktion at tilfredsstille disse behov kan konciperes. Dette koncept må i hovedsagen omfatte de typer *leksikografiske data*, som skal medtages i ordbogen, de *sprog*, hvorpå disse data skal præsenteres, og de *strukturer*, ved hjælp af hvilke de skal organiseres. Om en konkret ordbog er monolingval eller bilingval er således et afledt – eller sekundært – aspekt, hvorimod ordbogens funktioner er det helt primære aspekt, der skal have forrang.

I de definitioner af monolingvale og bilingvale ordbøger, som blev diskuteret i kapitel 1, var der en række henvisninger til brugersituationer og funktioner i forbindelse med de forskellige typer ordbøger. Bergenholtz et al (1997) henviste således til brugersituationerne »produktion, resepsjon eller oversættelse« i deres definition af en bilingval ordbog. Hartmann/James (1998) gav et endnu mere præcist bud på bilingvale ordbøgers funktioner, da de skrev, at »bilingvale ordbøger hjælper læsere og oversættere med at læse og producere tekster på et fremmedsprog«. Og Burkhanov (1998) talte endvidere om bilingvale ordbøger, som er konciperet til »oversættelse«, og bilingvale pædagogiske ordbøger, som har til formål »at forklare betydningen og brugen af leksikalske enheder på objektsproget ved hjælp af lærerens modersmål«.

Hos alle de nævnte forfattere drejer det sig mest af alt om at give eksempler på bilingvale ordbøger. Ingen af dem dykker dybere ned i dette vigtige spørgsmål og kommer ind på det komplekse forhold, som i leksikografisk henseende findes mellem ordbogsfunktioner og monolingvalitet/bilingvalitet. For at undersøge dette forhold må man i første omgang se på de vigtigste leksikografiske funktioner og undersøge, om de lægger op til mono- eller bilingvale løsninger. Ifølge den moderne funktionslære er der ni grundlæggende funktioner, som kan deles op i to kategorier, nemlig kommunikations- og vidensorienterede funktioner:

Kommunikationsorienterede funktioner

1. at hjælpe brugerne med at løse problemer i forbindelse med tekstreception på modersmålet
2. at hjælpe brugerne med at løse problemer i forbindelse med tekstproduktion på modersmålet
3. at hjælpe brugerne med at løse problemer i forbindelse med tekstreception et fremmedsprog
4. at hjælpe brugerne med at løse problemer i forbindelse med tekstproduktion et fremmedsprog
5. at hjælpe brugerne med at løse problemer i forbindelse med oversættelse fra modersmålet til et fremmedsprog

6. at hjælpe brugerne med at løse problemer i forbindelse med oversættelse fra et fremmedsprog til modersmålet

Vidensorienterede funktioner

7. at give brugerne generel kulturel og encyklopædisk viden
8. at give brugerne specialviden om et bestemt genstands- eller fagområde
9. at give brugerne sproglig viden (f.eks. at hjælpe lærnere med at tilegne sig et fremmedsprogs grammatiske og leksikalske strukturer i lærnerordbøger)

Der findes også andre funktioner, som kan være relevante for at tilfredsstille bestemte brugerbehov, f.eks. hjælp til korrekturlæsning, sprogrevision og retning (se Tarp 2004c). Men ovenstående er de vigtigste funktioner, som vil blive gennemgået i det følgende med henblik på at afgøre, om de kan varetages af mono- eller bilingvale ordbøger.

Funktion 1 og 2: Som udgangspunkt kan man slå fast, at assistance til reception og produktion på modersmålet naturligvis bedst kan varetages af monolingvale ordbøger på modersmålet. De ekstreme tilfælde, der bryder med dette princip, f.eks. produktion af dagligdags færøske tekster ved hjælp af en dansk-færøsk ordbog, skyldes alene, at den monolingvale leksikografi i de pågældende sprogområder endnu ikke har levet op til sine forpligtelser og produceret ordbøger, der tilfredsstiller de reelle brugerbehov.

Funktion 3: Tarp (2004b) har vist, hvordan de nødvendige leksikografiske data til at bistå en bruger ved reception af fremmedsproglige tekster kan være af mindst fire forskellige slags, nemlig L_2 -forklaringer, L_1 -forklaringer, L_1 -ækvivalenter eller illustrationer – eller en kombination af disse. Det er her indlysende, at såvel L_1 -ækvivalenter som L_1 -forklaringer ville løse problemerne for alle L_1 -brugere. Men i forbindelse med lærnerordbøger kan det af didaktiske grunde og for at forhindre det, som Ærba (1940) kalder en »uønsket blandet bilingvisme«, f.eks. ofte anbefales, at lærnere forsøger at tilegne sig et fremmedsprog ved hjælp af fremmedsproget selv og inden for dets strukturer. For at sætte lærnere i stand til så tidligt som muligt at følge disse anbefalinger er der et stigende antal L_2 -lærnerordbøger, som giver forklaringer på et meget enkelt sprog med et begrænset ordforråd. Det gælder f.eks. den berømte *Longman Dictionary of Contemporary English*. På den anden side har de lærnere, som endnu ikke har nået et fremmedsprogligt niveau, hvor de kan forstå sådanne forklaringer, i en periode behov for ordbøger, der på den ene eller anden måde giver forklaringer ved hjælp af modersmålet. Dette betyder, at funktion 3 nogle gange kan varetages af bilingvale

ordbøger og andre gange af monolingvale på fremmedsproget. Følgelig er en L_2 -receptionsordbog ikke synonym med en bilingval ordbog.

Funktion 4: Allerede Hausmann (1997) viste, hvordan tekstproduktion på et fremmedsprog kan ske med to forskellige tilgange:

1. L_2 -tekstproduktion med skriftligt eller mentalt forlæg på L_1
2. fri L_2 -tekstproduktion uden forlæg på L_1

Fremmedsproglige lærnere på begynderniveau vil almindeligvis følge førstnævnte fremgangsmåde, mens lærnere på et højt niveau i de fleste tilfælde vil skrive eller tale direkte på L_2 uden noget skriftligt eller mentalt forlæg på deres modersmål. Det store flertal af lærnere, som befinder sig mellem disse yderpunkter, vil dog kombinere de to fremgangsmåder, idet de i starten hyppigst vil tendere til at bruge et forlæg på L_1 for senere, når deres fremmedsproglige kunnen vokser, lidt efter lidt at producere stadig flere tekster direkte på L_2 . Den indlysende leksikografiske konklusion, som bl.a. Tarp (2004b) har draget, er, at med undtagelse af L_2 -lærere på det allerførste begynderniveau, som har behov for bilingvale L_2 -produktionsordbøger, og meget fremskredne lærnere, hvis behov bedst opfyldes i monolingvale L_2 -ordbøger, vil hovedparten af lærerne have behov for at konsultere en kombination af bilingvale L_1 - L_2 -ordbøger og monolingvale L_2 -ordbøger for at få hjælp til tekstproduktion på fremmedsproget. Deraf følger, at en ordbog, der er konciperet til L_2 -produktion, ikke kan anses for synonym med en bilingval ordbog. Dette kan være tilfældet med produktionsordbøger for de allermest spæde begyndere, hvorimod alle andre brugere også – eller udelukkende – vil have behov for en monolingval L_2 -ordbog til dette formål.

Funktion 5 og 6: Med hensyn til oversættelse til og fra modersmålet har Tarp (2004a) vist, at hvis oversættelsesprocessen ($L_1 \rightarrow L_2$ eller $L_2 \rightarrow L_1$) analyseres ud fra en leksikografisk synsvinkel, er det muligt at skelne mellem fem forskellige problemkomplekser, hvor ordbøger kan være til hjælp:

1. problemer i receptionsfasen
- 2a. problemer i overførselsfasen med problemer i den foregående fase
- 2b. problemer i overførselsfasen uden problemer i den foregående fase
- 3a. problemer i produktionsfasen med problemer i de(n) foregående fase(r)
- 3b. problemer i produktionsfasen uden problemer i de(n) foregående fase(r)

Problemer af type 1 kan afhjælpes dels af en monolingval receptionsordbog på kildesproget og dels af en bilingval ordbog fra kilde- til

målsprog, som tager højde for denne type problemer. Problemer af type 2a og 2b kan indlysende nok kun afhjælpes af bilingvale ordbøger, mens problemer af type 3a kan afhjælpes af begge typer ordbøger. Problemer af type 3b, som er typiske blandt erfarne leksikografer, kan derimod kun afhjælpes af en monolingval ordbog på målsproget eller til nød af en bilingval ordbog i den anden sprogretning, dvs. fra målsprog til kildesprog. Dette betyder, at heller ikke en oversættelsesordbog er synonym med en bilingval ordbog. Med mindre ordbogen indgår i et samlet koncept i begge sprogretninger, må en oversættelsesordbog, der er beregnet til at løse alle typer problemer i oversættelsesfasen, konciperes som en kombination af en bilingval og en monolingval ordbog.

Funktion 7: Hvis man skal give brugere generel kulturel og encyklopædiske viden, vil de af indlysende årsager være bedst tjent med monolingvale ordbøger på deres modersmål.

Funktion 8: Hvis man skal give brugere specialviden om et eller andet kulturuafhængigt genstands- eller fagområde, vil det selvsagt også være bedst tjent med monolingvale ordbøger på deres modersmål, om end man af resurse-mæssige årsager ofte ser, at ordbøgerne affattes på et internationalt anvendt sprog, typisk engelsk. Men selv i sådanne tilfælde ville bilingvale ordbøger blot forvirre. Drejer det sig derimod om et såkaldt kulturfæhængigt område, f.eks. jura, hvor der kan være behov for at sammenligne det juridiske system i to forskellige sprogområder, vil bilingvale ordbøger være den oplagte løsning.

Funktion 9: Hvis ordbøger skal give brugere sproglig viden om deres modersmål, vil det være indlysende, at de konciperes som monolingvale ordbøger. Hvis de derimod skal give sproglige viden om et fremmedsprog, vil det for begyndere være naturligt, at fremmedsproget forklares på modersmålet, dvs. i en bilingval ordbog, mens det for mere fremskredne lærnere af didaktiske grunde vil være mest fordelagtigt, at det sker i en monolingval ordbog på fremmedsproget.

Sammenfattende kan man sige, at ovenstående diskussion bekræfter, at begrebet bilingval ordbog er et sekundært begreb i leksikografisk henseende. Hvis en leksikograf, der planlægger en ny ordbog, lægger ud med at sige, at han eller hun vil lave en bilingval ordbog, vil dette i langt de fleste tilfælde være ensbetydende med at sige, at han eller hun ønsker at lave en ordbog, der ikke helt opfylder sin funktion. Det er for eksempel den fejl, som Hollos (2004) begår. Funktioner er det centrale i leksikografien og ordbogsplanlægningen, og en ordbog designet med en

specifik funktion for øje er som ovenfor vist kun i få tilfælde synonym med en bilingval ordbog. En grundlæggende leksikografisk typologi må afspejle dette og må derfor bygge på ordbøgernes forskellige funktioner og ikke på et sekundært og afledt aspekt som deres mulige bilingvalitet.

5. Konklusion

Man må være realist. Der er næppe ingen tvivl om, at termen »bilingval ordbog« er kommet for at blive. Og der er heller ingen tvivl om, at almindelige mennesker stadig vil have en intuitiv forståelse af denne term, uanset hvilken definition den leksikografiske teori kommet med. Men det ville være højst beklagelig, hvis professionelle leksikografer fortsatte med at bruge termen »bilingval ordbog« uden at tænke nærmere over den. En sådan holdning kunne føre til en sænkning af den leksikografiske standard.

Denne artikel har vist, at bilingvalitet i leksikografisk forstand er et gradvist fænomen, og at det vil være vanskeligt at trække en præcis skillelinje mellem monolingvale og bilingvale ordbøger, med mindre dette sker på grundlag af en definition af en monolingval ordbog som en ordbog, hvor alt materiale er skrevet på et og samme sprog, og af en bilingval ordbog som en ordbog, der i den ene eller anden grad indeholder materiale skrevet på to forskellige sprog. Og selv med en sådan definition må det aldrig glemmes, at begrebet bilingval ordbog omfatter en variation af ordbøger med forskelligt forhold mellem materialet på de to sprog.

Endelig viser denne artikel, at begrebet funktioner må have forrang i en leksikografisk typologi, og at specifikke ordbøgernes mulige bilingvalitet må betragtes som et sekundært træk ved disse ordbøger.

6. Litteratur

Ordbøger

- Andersen, Birger/Balsgart, Karin/Pilegaard, Morten/Tarp, Sven 1999: *Dansk-engelsk erhvervsordbog*. Århus: Forlaget Systime.
- Bergenholtz, Henning/Cantell, Ilse/Fjeld, Ruth Vatvedt/Gundersen, Dag/Jónsson, Jón Hilmar/Svensén, Bo 1997: *Nordisk leksikografisk ordbok*. (Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4). Oslo: Universitetsforlaget.
- Bergenholtz, Inger 1996: *Politikens Musikordbog. 3.000 musikalske opslagsord fra a capella til ærkelut*. København: Politikens Forlag.
- Burkhanov, Igor 1998: *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej szko«y Pedagogicznej.
- de Sousa, José Martínez 1995: *Diccionario de lexicografía práctica*. Barcelona: Biblograf.
- Gellerstam, Martin (red.) 1993: *Lexin. Språklexikon för invandrare. Svenska ord – med uttal och förklaringar*. Uppsala: Norstedts För- lag.
- Hartmann, R.R.K.Hartmann/James, Gregory 1998: *Dictionary of Lexicography*. London, New York: Routledge.
- Hausmann, Franz Josef 1977: *Einführung in die Benutzung der neu- französischen Wörterbücher*. Tübingen: Niemeyer.
- Kaufmann, Uwe 1990: *Molekylærbiologisk Leksikon*. København: DSR Forlag.
- Maldonado, Concepción (intet år) (red.): *Diccionario de español para extranjeros*. Madrid: Ediciones SM.
- Nielsen, Sandro 1993: *Engelsk-Dansk Juridisk Basisordbog*. Køben- havn: Munksgaard.
- Nørager, Per 1987: *Engelsk-Dansk Dansk-Engelsk Mini ordbog i finansieringsengelsk*. København: Samfundslitteratur.
- Politikens Nudansk Ordbog = *Politikens Nudansk Ordbog* 2001: København: Politikens Forlag.
- Summers, Della 1995: *Longman Dictionary of Contemporary English*. Harlow: Longman.

Anden litteratur

- Bergenholtz, Henning/Tarp, Sven 2002: Die moderne lexikographische Funktionslehre. Diskussionsbeitrag zu neuen und alten Paradigmen, die Wörterbücher als Gebrauchsgegenstände verstehen. I: *Lexico- graphica* 18, 2002, 253–263.

- Bergenholtz, Henning/Tarp, Sven 2003: Two opposing theories: On H.E. Wiegand's recent discovery of lexicographic functions. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 31, 171–196.
- Bergenholtz, Henning/Tarp, Sven 2004: The concept of “dictionary usage”. I: Cai Dollerup (red.): *Worlds of Words. A tribute to Arne Zettersten*. Nordic Journal of English Studies. Special Issue. Volume 3, No. 1, 23–36.
- Hollós, Zita 2004: *Lernerlexikographie: syntagmatisch. Konzeption für ein deutsch-ungarisches Lernerwörterbuch*. Lexicographica. Series Maior. Band 116. Tübingen: Niemeyer.
- ærba, L.V. 1940: Towards a General Theory of Lexicography. I: *International Journal of Lexicography* 8.4, 1995, 315–350.
- Tarp, Sven 1995: Wörterbuchfunktionen: Utopische und realistische Vorschläge für die bilinguale Lexikographie. I: H.E. Wiegand (red.): *Studien zur zweisprachigen Lexikographie mit Deutsch II. Germanistische Linguistik* 127–128. Hildesheim/New York: Olms, 17–51.
- Tarp, Sven 1998: Leksikografien på egne ben. Fordelingsstrukturer og byggedele i et brugerorienteret perspektiv. I: *Hermes, Journal of Linguistics* 21, 121–137.
- Tarp, Sven 2002: Functions in de Gruyter Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache. I: H.E. Wiegand (red.): *Perspektiven der pädagogischen Lexikographie des Deutschen II. Untersuchungen anhand des »de Gruyter Wörterbuch Deutsch als Fremdsprache«*. Lexicographica. Series Maior, Band 110. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 609–619.
- Tarp, Sven 2003: Les éléments de base de la théorie lexicographique. I: James Duplessis Emejulu (red.): *Éléments de Lexicographie Gabonaise. Tome II*. New York: Jimacs-Hillman Publishers, 7–21
- Tarp, Sven 2004a: How Can Dictionaries Assist Translators? I: Jennifer Eagleton (red.): *Translation and Bilingual Dictionaries*. Lexicographica. Series Maior, Band 122. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 23–39.
- Tarp, Sven 2004b: Reflections on dictionaries designed to assist the users with text production in a foreign language. I: *Lexikos* 14 (in print)
- Tarp, Sven 2004c: Korrektur og retning som leksikografiske funktioner. In *Hermes, Journal of Linguistics* 33, 117–147.